

УДК 007 : 304 : 659.3

МОТИВИ КІНЦЯ СВІТУ В СУЧАСНІЙ МЕДІАКУЛЬТУРІ ТА ЗМІ

Павло Александров

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, Львів, 79044, Україна, e-mail: pawlos2005@rambler.ru*

У статті розглянуто приклади використання мотивів загибелі людства у різних формах сучасної медіапродукції.

Ключові слова: апокаліпсис, кінець світу, страх, тривога, нагнітання, медіакультура, медіапродукція.

Із давніх-давен людину цікавила кінцева доля світу. Есхатологічні мотиви присутні майже в кожній релігії світу, а пророцтва про загибель людства з'являлися протягом усієї історії і знаходили тисячі прихильників, почасти провокуючи масову паніку. Першим описаним явищем масового страху перед кінцем світу був рік 999, коли європейський світ із жахом очікував прихід антихриста і Страшний Суд у новому тисячолітті. Коли цього не сталося, роком кінця світу було оголошено рік 1033 — тисяча років після розп'яття Христа.

Вікіпедія у статті «Список дат кінця світу» наводить близько сотні оголошених дат Судного Дня (з 33 — по 2012 р.), які не здійснилися. Різні сценарії загибелі людства пропонує і сучасна наука, щоправда без конкретних дат. Серед найбільш ймовірних шляхів знищення світу називають Третю світову війну (ядерну чи біологічну), всесвітню пандемію нового вірусу, колапс навколишнього середовища та катастрофічну зміну кліматичних умов, викликаних як людськими так і природними чинниками. Проте незважаючи на суспільний скептицизм щодо раптової загибелі людства, апокаліптичні прогнози залишаються популярним явищем медіакультури.

Найяскравіше кінець світу зображає кінематограф, зокрема, у жанрі фільмів-катастроф. Існує багато кінострічок, присвячених гіпотетичним катаклізмам, які так чи інакше ставлять під загрозу існування людства. Так, у розпал холодної війни та гонки озброєнь між США та СРСР вийшло три знакових фільми про ядерну війну та її апокаліптичні наслідки: американський «Наступного дня» (The Day After, 1983), британський «Нитки» (Threads, 1984) та радянський «Листи мертвої людини» (Письма мёртвого человека, 1986). Мотив страху у цих фільмах був продиктований духом тодішньої холодної війни. Зображаючи жахіття ядерної війни, яка, у разі її здійснення, зачепить кожну людину на світі, ці стрічки відігравали роль антивоєнної пропаганди і були свого роду заклик до ядерного роззброєння.

Згодом тема ядерної війни втратила свою актуальність. У наш час інтерес до художньої медіапродукції на апокаліптичну та постапокаліптичну тематику підігривається страхами людства перед сліпою стихією природи, екологічним колапсом, зміною кліматичних умов, невідомими вірусами або перед неосяжністю космосу. У стрічці «Післязавтра» (*The Day After Tomorrow*, США, 2004) — це наслідки глобального потепління, у «Війні світів» за мотивами Герберта Велса (*War of the Worlds*, США, 2005) — інопланетне вторгнення, у фільмі-катастрофі «2012» (2012, США, 2009) — зсув тектонічних плит, що призводить до затоплення світовим океаном усієї суші, у «Знаменні» (*Knowing*, США-Великобританія-Австралія, 2009) — макроспалах на Сонці, а у стрічці Ларса фон Трієра «Меланхолія» (*Melancholia*, Німеччина, 2011) Земля гине внаслідок зіткнення з іншою планетою. Мотив загибелі людства через зараження вірусом, який перетворює людей на живих мерців, присутній майже в кожному фільмі про зомбі, як-от «28 днів потому» (*28 Days Later...*, Великобританія, 2002) або «Я — легенда» (*I Am Legend*, США, 2007). У стрічці індійського режисера Найта Шьямалана «Явище» (*The Happening*, США-Франція-Індія, 2008) невідома пошесть штовхає людей до масових суїцидів, а в фільмі «Дитя людське» (*Children of Men*, США-Великобританія, 2006) людство поступово вимирає внаслідок тотальної зупинки народжуваності.

Таким чином існує велика кількість кінофільмів, присвячених гіпотетичним катаклізмам, які стають причиною загибелі людства. Проте не тільки творці художньої медіапродукції активно експлуатують одвічний інтерес людини до кінця світу. Різні сценарії загибелі людства знаходять своє відображення й у документалістиці, зокрема, у жанрі науково-популярних документальних фільмів, які користуються досить великим попитом у інтернет-мережі і на ТБ. Але на відміну від кінофільмів у цьому різновиді документалістики тематика кінця світу використовується не в якості художнього витвору, а цілком серйозного і, начебто, обґрунтованого застереження.

Так, у документальному фільмі російського виробництва «Апокаліпсис: ГМО-врожай» (ТВ3, 2011) генномодифіковану їжу називають зброєю масового знищення, яку використовують транснаціональні корпорації для домінування в світі. Як запевняють автори фільму, різні кліматичні катаклізми останніх років, зокрема нечувана спека та лісові пожежі у Росії влітку 2010 року — це наслідки застосування американцями кліматичної зброї. Кінцева мета цієї світової спецоперації — знищити традиційні сільськогосподарські культури і таким чином залишити ГМ-продукцію поза конкуренцією. У свою чергу ГМ-продукція, яку ми вживаємо щодня, здатна викликати масу небезпечних захворювань — від безпліддя до екзотичних колючок на тілі рослинного походження. І вберегтися від цієї пошесті неможливо — зараження землі генномодифікованим насінням триває вже кілька десятиліть, а бджоли та метелики щодня переносять пилок з ГМ-полів на навколишні сільськогосподарські угіддя. Тому, як запевняють автори фільму, штамп «Без ГМО» на продуктах харчування насправді нічого не означає. Наприкінці фільму лунає думка, що генномодифіковане насіння можуть використовувати екстремістські угруповання у якості біологічної зброї масового ураження.

В іншому документальному фільмі російського виробництва «Відкладена смерть» (Наша Версія: под грифом «секретно», 2005) йдеться про найбільше в світі сховище ядерних відходів «Маяк», розташоване поблизу містечка

Озерськ, Челябінської області. Через занедбаність устаткування та неналежність обслуговування сховище називають міною уповільненої дії планетарного масштабу. Воно є вразливим як до стихійних лих, зокрема землетрусів, так і до диверсій терористів чи іноземних спецслужб. Наприклад, зауважують автори фільму, тару для урану та плутонію сховища «Маяк» постачають із США, і в цю тару можна дуже легко підкласти вибухівку, яку не зафіксують жодні детектори. У випадку ненавмисної аварії, наприклад, звичайної пожежі, радіус забруднення навколишнього середовища радіоактивними речовинами сягатиме 4000 км. Тобто постраждає і Європа, і Азія. Якщо ж сховище стане жертвою терористичної атаки, то уся земна куля опиниться у становищі гіршому, ніж 30-кілометрова зона Чорнобиля.

Схожі документальні проекти, у яких міститься мотив загибелі людства, часто представляють українські телеканали, зокрема у науково-пізнавальних передачах «Неймовірно, але факт» на СТБ, «Провокатор» на ICTV, «Правда життя» на НТН тощо. Переглянувши кільканадцять прикладів такої медіапродукції, ми виділили у нинішній документалістиці на тему потенційної планетарної катастрофи спільний мотив:

- 1) існує реальна загроза для всього людства;
- 2) ця загроза свідомо замовчується владою (мотив світової змови);
- 3) здійснення цієї загрози є неминучим і шляхів її попередження не існує.

Прикметно, що ця модель як спільна структура сюжету є характерною для великої кількості документальних «фільмів-застережень», незалежно від того, який об'єкт загрози людству вони представляють: чи ГМ-продукція, чи ядерні відходи, чи астероїди та спалахи на сонці. Тенденційність підбору фактів, безапеляційність тверджень, шаблонність сюжетів та використання типових для гостросюжетних кінофільмів художніх прийомів нагнітання страху змушують класифікувати цю продукцію не як пізнавальну, а як розважальну, тобто таку, де основна мета — «полоскотати нерви», шокувати, настрашити, стривожити. Крім цього, така медіапродукція може створюватися з метою пропаганди певної ідеї, системи цінностей, рекламування певного виду товарів, або ж — з метою дискредитації певних ідей, цінностей і товарів.

У професійній журналістиці терміни „кінець світу” або «апокаліпсис» використовуються, зазвичай, лише у якості метафор у висвітленні певних надзвичайних ситуацій. Так, у інформаційних повідомленнях часто можна зустріти такі словосполучення, як *транспортний апокаліпсис*, *комунальний апокаліпсис*, *сніговий апокаліпсис тощо*. Що ж стосується прогнозів про гіпотетичну загибель людства, то у теленовинах така інформація подається набагато стриманіше, ніж у популярних документальних фільмах, і майже завжди — з часткою скепсису.

«Зворотній відлік розпочався. Людство доживає свій останній рік. Вже наступного грудня, 21 числа, настане кінець світу. Сатурн, Юпітер, Марс і Земля вишикуються в одну лінію. Цей парад планет призведе до катастрофи», — повідомляє ведуча у випуску новин «Вікна» (22.12.11., 18:00) на СТБ. Щоправда одразу уточнюючи, що так начебто говорить у календарі стародавніх майя, у що ані вчені, ані послідовники культури майя не вірять.

«Ця підсумкова програма може виявитись останньою. На 2012-й пророкують кінець світу, — застерігає Перший національний у Підсумках року

(25.12.11., 21:00), але вже за кілька секунд розвіює хмари. — *Хоча навряд чи. На нашій пам'яті кінців світу вже було стільки, що тяжко порахувати. Апокаліпсис призначають мало не щороку. І кожного разу людству якимось чином вдавалося вижити».*

Приблизно у такій же ж тональності повідомляли про гіпотетичний кінець світу й інші українські телеканали. На відміну від документальних фільмів з мотивами загибелі людства новинарні телесюжети будувалися за стриманішою схемою:

- 1) повідомлення про потенційну загрозу для планети (ефект тривоги);
- 2) висловлення скепсису щодо цієї загрози (ефект звільнення від тривоги);
- 3) іронізування щодо цієї загрози (ефект емоційної розрядки шляхом висміювання об'єкту тривоги).

Натомість в інтернет-версіях українських телеканалів повідомлення про можливий апокаліпсис зазвичай подаються без 2-го і 3-го пункту цієї схеми. Зокрема, будь-якого скепсису та іронії позбавлені такі повідомлення сайту ТСН як *Вчені склали ТОП-10 сценаріїв знищення людства та Міфічна планета знищить Землю у День Валентина 2013 року — вчені*. При цьому під вченими автори повідомлень мають на увазі футурологів та астрологів. В іншому повідомленні *NASA назвали дату реального апокаліпсису на Землі* сайт ТСН інформує, що за даними науковців NASA кінець світу може початися у 2013 році (насправді у повідомленні NASA йшлося лише про пік сонячної активності, який регулярно відбувається кожні 11 років).

Що стосується української аналітичної журналістики (політичної, економічної), то в центрі її уваги опиняються лише ті «апокаліптичні прогнози», які стосуються політичного та економічного майбутнього України і лише метафорично можуть бути названі «кінцем світу». Наприклад, наприкінці президентства Віктора Ющенка в українських ЗМІ часто називали «апокаліптичною» загрозу дефолту, економічного та інфраструктурного колапсу України. Цим темам було присвячено велику кількість аналітичних матеріалів. Після приходу до влади Віктора Януковича у мові аналітичних ЗМІ до цих потенційних загроз додалися «диктатура» та «міжнародна ізоляція».

Отже, аналіз медіапродукції, яка містить апокаліптичні мотиви, свідчить, що у суспільстві сьогодні є затребуваними есхатологічні міфи про знищення світу. Деякі психологи пояснюють сучасний інтерес суспільства до апокаліпсису як цілком нормальну реакцію людської психіки на постійне зростання різноманітних загроз, які не піддаються усвідомленню та контролю. З іншого боку, культивування образів кінця світу у журналістській медіапродукції може підвищувати рівень катастрофізму у людській свідомості або навіть спонукати людину до самоізоляції від суспільства у пошуках особистого порятунку. Тобто культивування теми кінця світу у журналістиці за деяких обставин може погіршити емоційний стан користувача медій або підштовхнути його до певних необґрунтованих дій.

На нашу думку, переважну більшість документалістики, яка містить мотиви загибелі людства, слід розглядати як різновид розважальної медіапродукції, яка створює апокаліптичні сценарії, задовольняючи суспільний попит на «викриття змови», «застереження про загрозу» та «віщування майбутнього». Таким чином, сюжети про наближення астероїду, інопланетне вторгнення та

світову змову переносять неусвідомлені страшні образи на певні зовнішні об'єкти, вірогідність загрози з боку яких, з наукової точки зору, є незначною або відсутньою взагалі.

1. Брайант Дж., Томпсон С. Основы воздействия СМИ / Джордж Брайант, Сюзан Томпсон // — Вильямс, 2004. — 432 с.
2. Винтерхофф-Шпурк П. Медиapsихология / Петер Винтерхофф-Шпурк // — Харьков: Гуманитарный центр, 2007. — 288 с.
3. Дэвид М. Социальная психология / Дэвид Майерс // — Прайм-еврознак, 2007. — 512 с.
4. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием / Сергей Кара-Мурза // — К.: Оріяни, 2006. — 528 с.
5. Покальчук О. Страх, які ми обираємо / Олег Покальчук // «Ї» незалежний культурологічний часопис. — 2005. — № 37. — С. 182-183.
6. Туренко О. Страх: спроба філософського усвідомлення феномена / Олег Туренко // — К.: Парапан, 2006. — 215 с.
7. Харрис Р. Психология массовых коммуникаций / Ричард Харрис // — М.: Олма-Пресс, 2003. — 448 с.
8. Лисяк П. Світ нечестивих / Лисяк П. // Воля. — 1921. — Ч. 1. — 3 жовтня. — С. 349-359.

THE MOTIVES OF THE END OF THE WORLD IN MODERN MEDIA CULTURE AND MEDIA

Pavlo Aleksandrov

Ivan Franko National University of Lviv,
Generala Chuprynky str. 49, Lviv, 79044, Ukraine

E-mail: pawlos2005@rambler.ru

In the article the examples using motifs of doom mankind in different forms of modern media products.

Key words: apocalypse, doomsday, fear, alarm, festering, mediaculture, mediaproducts.

**МОТИВЫ КОНЦА СВЕТА
В СОВРЕМЕННОЙ МЕДИАКУЛЬТУРЕ И СМИ**

Павел Александров

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Генерала Чупрынки, 49, Львов, 79044, Украина

E-mail: pawlos2005@rambler.ru

В статье рассмотрены примеры использования мотивов гибели человечества в разных формах современной медиапродукции.

Ключевые слова: апокалипсис, конец света, страх, тревога, нагнетание, медиакультура, медиапродукция.

Стаття надійшла до редколегії 11.10.2013

Прийнята до друку 14.10.2013